

Ömer Açıkgöz¹

Eğitim Politikaları Program Danışmanı

DEĞERLENDİRME NOTU

DİJİTALLEŞME VE REKABET BASKISI ALTINDAKİ GÜNÜMÜZ EKONOMİLERİNDE MESLEKİ EĞİTİM²

Toplumsal gelişmesi, kalkınması ve uluslararası rekabette her alanda üstünlük sağlaması, ancak nitelikli beşerî sermayenin güçlendirilmesi ile sosyal ve ekonomik refah seviyesinin dengeli ve istikrarlı bir şekilde artırılmasıyla mümkündür. İçinde bulunduğumuz yüzyılın iki belirgin vasıflarından biri iş ve işlemlerin dijitalleşmesi, diğeri ise her alanda rekabetin daha da artmasıdır. Uluslararası ticarete ve ülkelerin ekonomik kalkınmasında rekabet üstünlüğüne etki eden iki temel faktör ön plana çıkmaktadır: İlki nitelikli ve verimli iş gücü, ikincisi ise her bir sektörde yapılan araştırma, geliştirme ve inovasyon çalışmalarıdır. İş gücünün bilgi, beceri ve tutum açısından donanımlı olması, üretim süreçlerinde maliyetleri düşürürken ürün ve hizmet kalitesini artırır. Bu seviyeye ulaşmanın yolu ise güçlü örgün ve yaygın bir mesleki eğitim sisteminden geçer.

İnsan hayatı, yerine getirilmesi gereken işler ve bu işlere ait sorunlarla doludur. Elzem işler ve görevler iyi ve doğru yapıldıkça toplum gelişir ve kalkınır; aksi halde çözülmeyen sorunlar çatışma ve mutsuzluklara yol açar. İşlerin kısa sürede yapılması ve sorunların nitelikli çözümü ancak ehliyetli meslek adamlarının oluşturduğu beşleri sermaye eliyle mümkündür.

Kalkınma ve Refah Eksenli Mesleki Eğitimin Amacı

Mesleki eğitim, toplumun gelişmesi, kalkınması ve müreffeh bir yaşam sürmesi için meslek erbaplarına ahlaki değerlere dayalı olarak işlerini doğru, iyi ve güzel yapma becerisi kazandırma sürecidir. Mesleki eğitimle sadece bugünün değil, geleceğin ihtiyaçlarına uygun bilgi ve beceriler bireylere kazandırılır. Eğer bir toplumun mesleki eğitim sistemi yetersizse işler kaotik bir hal alır; maliyetler artar,

¹ <https://www.tepav.org.tr/ekibimiz/s/1508>

² Bu değerlendirme notu, Türkiye Maarif Vakfı, Uluslararası Maarif Dergisi, Sayı 19, 2025/4,5,6'da yayımlandı. Bu çalışmada ifade edilen bulgular, yorumlar, sonuçlar, öneriler ve görüşler tamamen yazarına aittir. TEPAV'ın resmi görüşü değildir. © TEPAV, aksi belirtilmedikçe her hakkı saklıdır.

işverenlerle çalışanlar arasında anlaşmazlıklar ve hukuki sorunlar çoğalır, işler estetik, kalite ve tamlıktan yoksun olur.

Toplumdaki her bireyin hayatın zorluklarıyla başa çıkabilmesi ve sorunları çözebilmesi için bir meslek sahibi olması şarttır. İş ve işlemler, somut adım ve süreçlerden oluşurken; meslek, bu işi yapmak için gerekli bilgi, beceri, tutum ve davranışları kapsar. Bu nedenle, toplumun ekonomik ve sosyal hayatındaki tüm işlerin tanımlanması, işlem basamaklarının belirlenmesi ve bu işlere uygun tutum ve davranışların standartlaştırılması gerekir. İşin iyi, doğru ve güzel olması için iş standartları ve kriterler netleştirilmeli, meslek erbabının taşıması gereken bilgi, beceri ve davranışlar işle uyumlu hale getirilmelidir. İş ve meslek standartları arasında uyumsuzluk, kalitesiz ve verimsiz işlere yol açar. Örneğin, yeni tamir edilmiş arabanın tekrar arızalanması, yanlış konulan teşhis, depreme dayanıksız evler veya yeni yapılmış yolların çökmesi gibi sorunlar, zayıf mesleki eğitimin sonucudur. Dolayısıyla mesleki eğitim, becerikli ve meslekli bir birey olmak ve daha onurlu bir hayat yaşamak, bu tür sorunları en aza indirmek, istihdamı güçlendirmek, iş verimliliğini artırmak, maliyetleri düşürmek ve ekonominin rekabet gücünü yükseltmek için hayati öneme sahiptir.

Karmaşık ve Yüksek Teknolojilerde Mesleki Eğitimin Kapsamı

Bütün ekonomilerde kullanılan teknolojiler daha karmaşık ve dijital kontrollü hale gelmektedir. Bu kapsamda mesleki eğitim, orta düzey ve ileri düzey olmak üzere iki seviyede ele alınmalıdır. Orta düzey mesleki eğitim, temel ve orta seviye mesleki bilgi ve becerileri kapsar. Örneğin, bir binanın sıhhi tesisat, kalorifer veya klima sistemlerinin montajı bu kapsama girer. İleri düzey mesleki eğitim ise, bu sistemlerin planlanması, projelendirilmesi, standartlara uygun şekilde uygulanması ve denetlenmesi gibi daha kapsamlı bilgi ve becerileri içerir. Bu durum, imalat, inşaat, gıda, tarım, hizmet vb. tüm sektörlerdeki meslek alanları için geçerlidir.

Karmaşık ve yüksek teknolojiler için dikkat edilmesi gereken hususlardan biri; her meslek alanı için basitten karmaşığa doğru beceri kazanımlarının belirlenmesi ve bu kazanımların hangilerinin orta düzey, hangilerinin ileri düzey olduğunun netleştirilmesidir. Orta düzey mesleki eğitim, ileri düzey bilgi ve becerilerin kazandırılmasına olanak sağlamalı, ileri düzey mesleki eğitim ise orta düzey bilgi ve becerileri kapsayarak daha ileri düzeyde olmalıdır.

Karmaşık ve yüksek teknolojilerin uygulamasını ve denetlemesini yapacak her mesleğin bir çekirdeği ve bu çekirdeğin etrafında bilgi ve becerilerin oluşturduğu yörüngeleri vardır. Mesleğin çekirdeğini, anadilde okuma ve anlama becerisi, sayısal yetkinlikler, mesleğin bilimsel ve teknolojik temelleri ile etik ilkeler oluşturur. Bu çekirdek ne kadar güçlü olursa kişi mesleğindeki yeniliklere o kadar hızlı uyum sağlar ve mesleki uygulamada müşteri, işveren memnuniyeti sağlar. Mesleklerin karmaşıklık düzeyi, ekonominin gelişmişlik seviyesiyle doğru orantılıdır. Toplum ve ekonomi geliştikçe işler ve işlemler daha karmaşık hale gelir. Bu karmaşıklığı çözmek için meslek erbabının, özellikle anadilde okuma ve anlama, sayısal beceriler ve teknolojik bilgi düzeyinin yüksek olması gerekir. Örneğin, Türkçesi zayıf olan bir kişi, karmaşık bilgileri anlama ve iletişim kurmada zorlanır. Benzer şekilde, matematik ve fen bilgisi yetersiz olanlar, bilgisayar kontrollü teknolojilerin montajı, kullanımı ve arıza giderme süreçlerinde yetersiz kalır. Gelecekte yapay zekâ ve benzeri teknolojilerin yaygınlaşması, bu becerilerin önemini daha da artıracaktır.

Mesleki bilgi, beceri ile etik ve ahlaki değerler çekirdeğin etrafındaki yörüngeleri oluştururlar. Bir mesleği diğer bir meslekten ayıran sınırlar dahilinde o mesleği tanımlayan bilgi, mesleğin icrası için gerekli beceriler, tutum ve davranışlar çekirdeğin etrafındaki bu yörüngelerde yer alırlar. Etik ve ahlaki değerler, toplum ile meslek erbabı arasındaki güvenin temelidir. Mesleki

etik kuralları, iş ve işlemlerde ortaya çıkabilecek öngörülemez sorunları çözmede kilit rol oynar. Yazılı kurallar iş ve işlemlerle ilgili her durumu ön göremeyebilir; bu nedenle, güçlü mesleki etik ve ahlaki değerlere sahip bireyler, potansiyel anlaşmazlıkları ve maliyetleri minimize eder. Bu nedenle, mesleki eğitim sistemi, yalnızca teknik bilgi ve becerileri değil, aynı zamanda etik değerleri ve toplumsal sorumluluğu da içermelidir. Bu durum hem mesleki gelişim hem de toplumsal refah ve barış için vazgeçilmez bir unsurdur.

Daha Düşük Maliyetli ve Yenilikçi Mesleki Eğitimin Yöntemi

Genel eğitimle kıyaslandığında mesleki eğitim son derece pahalı bir eğitimidir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde daha çok kamu bu maliyeti üstlenmektedir. Eğitim ekonomisi açısından maliyeti düşürücü yeni yöntemler önem arz etmektedir.

Mesleki eğitimi yapısal olarak ele aldığımızda, köken itibarıyla üç ana damardan beslendiği görülmektedir: İlki, okuma anlama ve yorumlamadan oluşan ana dil eğitimi, sayısal becerileri kapsayan matematik eğitimi, mesleğin mahiyetine göre fen eğitimini içeren teknolojinin bilimsel ilkeleri eğitimidir. Bu üç bileşen, meslek erbabının akademik çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu çekirdek ne kadar güçlü olursa bireyler teknolojik değişimlere ve yeniliklere o kadar hızlı uyum sağlar. Özellikle yapay zekâ, dijitalleşme, uzay teknolojileri ve inovasyon gibi alanlardaki hızlı gelişmeler, akademik çekirdeğin önemini daha da artırmaktadır. Ancak günümüzde, özellikle Türkiye’de ve dünyada, mesleki eğitim sistemine genellikle Türkçe, matematik ve fen bilgisi zayıf olan öğrenciler veya kişiler yönlendirilmektedir. Bu durum, geleceğin teknolojik ve dijital dünyasında meslek erbabının mesleki icrada yetersiz kalması riskini beraberinde getirmektedir.

Türkiye’nin mevcut eğitim sisteminde, temel eğitimden ortaöğretime geçiş sınavlarında başarılı olan öğrenciler fen liseleri, sosyal bilimler liseleri veya Anadolu liselerine yerleşirken bu derslerde nispeten zayıf olan öğrenciler genellikle meslek liselerine yönlendirilmektedir. Oysa gelecekte, bilgisayar kontrollü sistemler, yapay zekâ ve ileri teknolojiler gibi alanlarda çalışacak meslek insanlarının güçlü bir akademik temele sahip olması gerekmektedir. Özellikle savaş teknolojilerinin karadan havaya, başta ulaşım olmak üzere diğer teknolojilerin insan kontrollü sistemlerden uzaktan kumandalı bilgisayar kontrollü sistemlere kayması, mesleki eğitim sisteminin yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle, mevcut paradigmanın tersine çevrilmesi ve mesleki eğitime, Türkçe, matematik ve fen bilgisi nispeten güçlü olan öğrencilerin alınması gerekmektedir. Meslek liselerinde verilecek olan bu akademik çekirdeğin teorik eğitimden daha ziyade uygulamalı ve deneysel olarak verilmesi gerekmektedir. Yani uygulamalı matematik, uygulamalı fen, uygulamalı Türkçeyi okuma, anlama ve yorumlama şeklinde olmalıdır.

Mesleki eğitimin ikinci ana damarı, iş yeri eğitimidir. Bu eğitim, mesleki bilgi, beceri ve kimliğin oluşmasında kritik bir rol oynar. Ancak, dijitalleşen dünyada bu alanda da köklü bir paradigma değişikliği gerekmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya’nın öncülük ettiği mesleki eğitim modeli, uzun yıllar boyunca göçmen çocukları üzerinden yürütüldü. Bu model, Almanya’da başarılı olsa da benzer sistemleri uygulayan diğer ülkelerde (Türkiye dahil) aynı verimlilik sağlanamamıştır. Türkiye’deki mesleki eğitim sisteminin yetiştirdiği meslek erbabından, mesleki eğitime devam eden öğrenciler de dahil olmak üzere öğretmenler, işverenler ve tüm sosyal taraflar genel olarak memnun değildir. Yeni paradigma, mesleki eğitimi kendi içerisinde ikiye ayırıp ilki okulda sadece beceri eğitimi, ikincisi ise sektörün içinde iş yerinde uygulamalı iş eğitimi şeklinde olmalıdır.

Alman modelinin başarısı, sektörün içinde iş yeri tabanlı uygulamalı eğitime dayanmaktadır. Ancak, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sektörlerin olgunluk düzeyi ve finansman sorunları nedeniyle iş eğitimi kamu okullarında verilmiştir. Bu durum, kaynak yetersizliği ve okullar arasında eşitsizlik sorunlarını beraberinde getirmiştir. Ayrıca, teknolojinin hızla değişmesi, okulların bu gelişmeleri atölyelerine taşımasını zorlaştırmakta ve mesleki eğitimi daha da pahalı hale getirmektedir. Bu nedenle, yeni paradigma, sektörlerin olgunlaşma düzeyini dikkate alarak okullarda sadece temel becerilerin kazandırılmasını, iş yerlerinde ise uygulamalı iş eğitiminin verilmesini önermektedir.

Türkiye'deki mevcut sistemde, dört yıllık meslek lisesi eğitimi iş yeri eğitimi içermekle birlikte, bu uygulama hala geleneksel bir anlayışla "staj" olarak görülmektedir. Öte yandan meslek yüksek okullarının yer seçiminde yapılan hatalı tercihler, bu kurumların büyük ölçüde kamuya ait olması nedeniyle kamu kaynaklarının verimsiz kullanılmasına yol açmaktadır. Ayrıca bu okullarda sunulan eğitimin, çoğu zaman meslek liselerinde verilen eğitimin tekrarı niteliği taşıması, sistemde mükerrer bir kaynak kullanımına neden olmaktadır.

Günümüzde işler ve kullanılan teknolojiler daha karmaşık hale geldiğinden, mesleki eğitim maliyetleri de artmıştır. Bu maliyetleri düşürmek için, iş yeri tabanlı uygulamalı eğitimin sektörde ve gerçek iş ortamında yapılması gerekmektedir. Bu süreçte, özel sektörün aktif rol alması ve mesleki eğitimin gelişimine katkıda bulunması bir zorunluluk haline gelmiştir. Özel sektörün desteği, hem maliyetleri düşürecek hem de meslek erbabının gerçek iş ortamında yetişmesini sağlayacaktır. Sonuç olarak, mesleki eğitimde başarı, okul-işyeri iş birliğinin güçlendirilmesine ve özel sektörün sürece dahil edilmesine bağlıdır. Bu yaklaşım, hem eğitim kalitesini artıracak hem de sektörün ihtiyaç duyduğu nitelikli iş gücünün yetişmesine katkıda bulunacaktır.

Mesleki eğitimin üçüncü ana damarı, genellikle tüm eğitim sistemlerinde ihmal edilen mesleki etik ve ahlak eğitimidir. Son yüzyılda, özellikle seküler eğilimlerin etkisiyle, mesleki eğitimde ahlaki değerler göz ardı edilmiş ve bu durum, mesleği sadece para kazanma aracı olarak gören bir anlayışa evirmiştir. Meslek erbabının işi ücrete indirgemesi, usta ile iş yaptıran arasındaki ilişkiyi değerlerden yoksun bırakmakta ve her iki tarafı da avantajlı fiyat paradoksuna sürüklemektedir. İş yaptıran, ucuz fiyata kaliteli iş talep ederken; usta, daha az emek ve daha yüksek ücret için kalitesiz malzeme kullanmaya yönelmektedir. Bu durum, kalitesiz işler, kaynak israfı ve tarafların memnuniyetsizliğiyle sonuçlanmaktadır.

Bu zayıflığın farkında olarak, mesleki eğitim sürecinde mesleki etik ve ahlakın temel ilkeleri, usta-çırak, usta-müşteri ve usta-toplum ilişkisi gibi konular uygulamalı olarak öğretilmelidir. Geleneksel Ahi uygulaması da bu kapsamda ele alınmalıdır. Ahilik, aynı iş kolundaki insanların iyilik ve hayırdan yarışmasını, kardeşçe dayanışma içinde olmasını öğütler. Mesleki etik ve ahlak değerleri, bencil tutumları ve rekabetin yol açabileceği olumsuzlukları giderir. Ayrıca, yapılan işin sadece bu dünyada değil, ölüm sonrası hayatta da bir karşılığı olduğu inancı, iş görenleri daha kaliteli, dengeli ve ölçülü olmaya teşvik eder. Bu yaklaşım, mesleki eğitimin sadece teknik becerilerle sınırlı kalmayıp toplumsal ve ahlaki değerleri de içermesini sağlayacaktır.

Paradigma Değişikliğini Zorunlu Kılan Mesleki Eğitimin Mevcut Genel Sorunları

Mesleki eğitim hem Türkiye'de hem de dünyada bir dizi temel sorunla karşı karşıyadır. Yaygın bir sorun, öğrenci ve ailelerin genel/akademik eğitimi öncesidir. Ayrıca, yetersiz rehberlik ve yönlendirmeye dayalı olarak öğrencilerin önemli bir kısmı, mesleğe yönelik olumsuz algı ve tutumlara sahiptir. Bunun yanı sıra, mesleki eğitimi tercih eden öğrencilerin akademik

çekirdeğinin zayıf olması, mesleki eğitim sürecini olumsuz etkilemektedir. Öğretmenlerin mesleki beceri ve uygulamalardaki yetersizlikleri de dikkat çeken bir diğer sorundur.

Mesleki eğitim veren okulların yer seçimi de önemli bir problemidir. Özellikle endüstrinin gelişmediği bölgelerde açılan okullar, meslek adamı arz piyasasını zedelemektedir. Okullarda beceri eğitimi ile iş eğitiminin dengeli bir şekilde verilememesi de önemli bir sorun alanıdır. Ayrıca, okullardaki laboratuvar ve atölyelerin donanım eksikliği veya eşitsizliği, eğitim kalitesini düşürmektedir. Müfredatın teorik ağırlıklı olması ve uygulamalı eğitime yeterince yer verilmemesi öğrencilerin pratik beceriler kazanmasını engellemektedir.

Türkiye'ye özgü bir sorun olarak, eğitim kademelerindeki mükerrerlik ve uzun süreli eğitim hem kaynak israfına hem de öğrencilerin motivasyon kaybına neden olmaktadır. Ayrıca, mesleki eğitim alan öğrencilerin istihdam piyasasında eğitimleriyle uyumsuz işlerde çalışması, eğitimin etkinliğini sorgulatmaktadır. Toplumun ve işverenlerin meslek erbabına ve mesleki eğitime yeterince değer atfetmemesi de önemli bir sorundur. İşverenlerin ve sektörün mesleki eğitime yeterince katkı sağlamaması, eğitim ile sektör ihtiyaçları arasında uyumsuzluk yaratmaktadır.

Son olarak, mesleki eğitimin sadece örgün eğitim olarak görülmesi; modüler, kısa süreli, belgelendirmeye dayalı hayat boyu öğrenme yaklaşımlarının göz ardı edilmesi, mesleki eğitimin esnekliğini ve etkinliğini azaltmaktadır. Bu sorunların çözümü, mesleki eğitimin kalitesini artırmak ve toplumsal refaha katkı sağlamak için büyük önem taşımaktadır.